

Економіка підприємств

УДК 331.522.4:[338.45:37](477.82)(477)

В. В. Юкіш

Стан формування людського капіталу у Волинській області в системі освіти у контексті загальноукраїнських тенденцій

Розглянуто основні тенденції у розвитку людського капіталу в Україні та специфіку його формування у Волинській області. Здійснено аналіз освітньої складової в якісному становленні людського капіталу області. Графічним способом продемонстровано динаміку змін у формуванні людського капіталу. Запропоновано рекомендації щодо підвищення ефективності його використання та ліквідації регіональних диспропорцій. Ключові слова: людський капітал, потенціал, освіта, знання, тенденції, ефективність.

Інформаційне суспільство та відповідна йому економіка знань вирішальним чином змінили рушійні сили економічного прогресу. На перше місце вийшов людський капітал, який став стратегічним ресурсом держави та визначає її місце в глобальному суспільстві. Людина як носій знань та інформації, що вільно пересувається в світовому економічному просторі, завдяки Інтернету досить швидко знаходить витребуваність у своєму невичерпному капіталі, власником якого вона є. Власник інтелектуального капіталу незалежний у своєму виборі, постійно прагне до самовдосконалення і самовираження, оскільки потік інформації весь час зростає.

Як засвідчує досвід провідних країн світу, частка людського капіталу як вирішального складника національного багатства в їх ВВП постійно зростає. Його частка в США, Японії, країнах – засновниках Євросоюзу коливається в межах 60–80 %. Україна на час здобуття незалежності теж володіла значним інтелектуальним потенціалом. Це підтверджували експерти ООН та інших міжнародних організацій, ставлячи його поруч із природними ресурсами як базові чинники швидкого економічного зростання. Однак внаслідок недбалості державної політики цей потенціал було розпорошено і послаблено.

Розвиток концепції людського капіталу започаткував американський вчений австрійського походження Й. Шумпетер. Він першим почав досліджувати поведінкові аспекти в економічній діяльності людини, зумовлені її інтелектом та впливом науково-технічного прогресу [1]. Успішнішими були дослідження нобелівських лауреатів Г. Беккера [2] і Т. Шульца, які простежили роль інвестицій в освіту, підвищення кваліфікації працівника та вплив цих капіталовкладень на вдосконалення виробництва й управління економічними процесами. Вони також здійснили практичний розрахунок економічної ефективності освіти.

Українські вчені Д. Богиня [3], О. Грішнова [4], Т. Кір'ян [5] та інші акцентували на вирішальній ролі людського капіталу в умовах трансформації національної економічної системи. Вони вказували на необхідність фінансування розвитку людського капіталу за рахунок

© В. В. Юкіш, 2013.

поточного споживання, оскільки ці витрати з часом повертаються як доходи інвестора і працівника. І. Бобух звертає увагу на диспропорції, які існують між нагромадженням людського капіталу та низьким рівнем його фінансування на селі [6].

Регіональні особливості формування людського капіталу простежували О. Потьомкіна та В. Дорош, О. Шаповалова. Перші автори, зокрема, досліджували кількісні характеристики (чисельний склад, причини міграції) людського капіталу та шляхи його нагромадження на прикладі Волинської області [7]. Однак названі автори не враховували освітньої складової людського капіталу.

Тому *метою* даного дослідження є аналіз стану людського капіталу в одній з областей з найнижчим економічним розвитком та виявлення його вирішальної складової – стану та рівня освіти населення і шляхів підвищення ефективності його використання.

Відповідно до мети ставляться такі завдання: простежити тенденції формування людського капіталу в Україні за роки незалежності; виявити особливості та специфіку розвитку людського капіталу через систему освіти у Волинській області; розкрити причини нераціонального використання наявного потенціалу та вказати напрями його оптимізації.

Згадувані вчені [1-3, 6] під людським капіталом розуміють сукупність належних працівникові природних даних (творчих схильностей, здоров'я), а також самостійно набутих у процесі освіти знань і навиків та розвинених внаслідок інвестування в освіту, професійну підготовку та оздоровлення. Людський капітал справедливо вважається найважливішим елементом національного багатства. Вдало доповнює це визначення О. Грішнова, пояснюючи дану категорію як сукупність сформованих і розвинених внаслідок інвестицій особистісних рис, продуктивних здібностей і мотивації поведінки індивідів, що перебувають у їхній власності, сприяють зростанню продуктивності праці, використовуються в економічній діяльності і впливають завдяки цьому на зростання доходів свого власника і національного доходу [4, с. 17]. Таке трактування людського капіталу передбачає аналіз його реалізованого потенціалу. Тобто знання та навички повинні матеріалізуватися в конкретні результати.

Матеріалізовані в нові технології наукові знання, нагромаджені в країні кошти, вкладені у збереження здоров'я людей, стали зараховувати в макроекономічній статистиці як складові національного багатства, що мають неречову форму.

Згідно з теорією людського капіталу, метою суспільного виробництва є забезпечення якості життя людини, створення умов для її всебічного розвитку. Країни, які здійснюють великі інвестиції в освіту, досягають величезних успіхів в економічному зростанні й підвищенні якості життя людей. Високоосвічені люди впроваджують у виробництво новітні технології, інновації та нововведення, вдосконалюють процес організації та управління виробництвом, завдяки чому значно підвищують його ефективність. Через те немає сумніву, що інвестиції в науку та освіту за своїм характером є продуктивними капіталовкладеннями, оскільки вони дають відчутний економічний ефект. Своєю чергою, праця з виробництва нових технологій та інформації є високопродуктивною і дає результати, які швидко окуповуються.

Таким чином, рівень освіченості, нагромаджені знання є ключовими компонентами людського або, як його частіше називають у науковій літературі, інтелектуального капіталу, однак його продуктивне значення полягає в єдності навчання і виробничої діяльності. Зрозуміло, рівень освіти в країні повинен постійно зростати і відповідати вимогам інформаційного суспільства. Держава повинна відігравати вирішальну роль у розвитку освіти.

Якщо робити загальний аналіз рівня освіти і науки в кількісних показниках, то загалом одержуємо дані, які засвідчують їх належний розвиток. Так, на 2011/12 навчальний рік в Україні нараховувався 501 вищий навчальний заклад (ВНЗ) I і II рівнів акредитації, де навчалось 357 000 студентів; III і IV рівнів акредитації було 345 і в них студентів – 1955 тис. Із загальної кількості ВНЗ різних рівнів акредитації 185 є приватними і в них навчається 268,8 тис. студентів. Загалом на початок 2011–2012 н. р. на 10 тис. населення у ВНЗ III–IV рівнів акредитації навчалось 428 осіб, I і II рівнів акредитації – 78 [8, с. 436-437]. В підсумку це становить понад 5% від 10 тис. осіб, що є досить близьким до рівня високорозвинених країн.

Наведені дані засвідчують, що незважаючи на економічні негаразди, в країні формується вагомий інтелектуальний капітал. І хоча загальна кількість населення, починаючи від середини 90-х років минулого століття, постійно скорочується (відповідно, зменшується і кількість учнів у загальноосвітніх школах), однак від того самого часу починає зростати число ВНЗ, певною мірою за рахунок приватних. Як наслідок – набирає обертів тенденція щорічного збільшення кількості студентів у ВНЗ.

Формування людського капіталу відбувається не тільки у ВНЗ. Високопрофесійну освіту дають коледжі і технікуми (навчальні заклади I і II рівнів акредитації), ліцеї та професійно-технічні училища. На початок 1990-х рр. вони відігравали вагому роль у формуванні потенціалу людських ресурсів для роботи на фабриках та заводах. Значна частина випускників цих навчальних закладів поєднувала працю з заочним навчанням.

Зміни в професійній орієнтації молоді відбулися за роки незалежності. Це зумовлено об'єктивними причинами. Головною з них є банкрутство і закриття цілого ряду заводів та фабрик. Незатребуваність фахових робітників відповідно вплинула на зменшення кількості учнів у профтехучилищах та технікумах. Статистичні дані засвідчують, що за період з 1990/91 по 2010/11 н. роки кількість учнів професійно-технічних навчальних закладів зменшилась по країні з 757 тис. до 434 тис. осіб; число учнів ВНЗ I–II рівнів акредитації зменшилось з 660 тис. до 361 тис. осіб відповідно [8, с. 437]. З наведених даних випливає, що кожні 5 років число учнів професійно-технічних навчальних закладів постійно зменшувалось приблизно на 40–50 тис. осіб. У вищих навчальних закладах I і II рівнів акредитації – ліцеях, технікумах і коледжах – темпи зменшення числа учнів ще вищі, позаяк їх кількість стала за 20 років меншою вдвічі.

Зміна числа здобувачів одного з компонентів людського капіталу – освіти – на користь студентів ВНЗ III – IV рівнів акредитації зумовлена такими тенденціями, що проявилися у перше десятиліття незалежності: – зростання авторитету принципів демократії, гуманітарних цінностей, витіснення ними тоталітарних догм і відповідне зростання інтересу до гуманітарної освіти (правової, економічної, екологічної тощо);

- вихід на політичний олімп на заміну компартійним технократам представників гуманітарної інтелігенції, поетів-дисидентів, які слугували молоді зразками для наслідування;
- крах економіки, що супроводжувався стрімким спадом виробництва промислових товарів, спричинив великий надлишок працівників технічних спеціальностей, інженерно-технічних кадрів;
- дефіцит робочих місць і можливості працевлаштуватись людям вказаних спеціальностей;
- інтенсифікація економічних процесів, яка вимагає гіперактивної людини, постійно налаштованої на особисте зростання, на поповнення знань через безперервну освіту;
- інтелектуалізація праці в умовах зростаючої інформатизації і розвитку економіки знань;
- підвищення вимог до освітньо-кваліфікаційного рівня працівників, які надають цілком нові види послуг (комп'ютерне програмування, інформаційне забезпечення тощо);
- орієнтація молоді на людиноцентричний розвиток суспільства, де загальнолюдські цінності стають на перше місце (знання, освіта, здоров'я, комунікації).

Відзначені соціально-політичні тенденції у розвитку українського суспільства загострилися і поглибилися через певні економічні негаразди, що набрали катастрофічно непоправного характеру. Особливо вони позначилися на демографічній ситуації та людських ресурсах. Зазнав значних змін і деформацій також інтелектуальний капітал суспільства. Як відомо, процес його формування розпочинається у ранньому дитинстві: в сім'ї та дитячих садках. Кількість останніх скорочувалась не тільки під впливом демографічної кризи. Часто це відбувалось через причини іншого характеру: розпродаж чи передачу будівель дошкільних закладів органами місцевого самоврядування у користування комерційним структурам; зміну цільового призначення будівель. Таким чином, замість організованих інвестицій у творення фундаменту людського капіталу в дошкільних навчальних закладах вибірково створювались умови для незаконного нагромадження капіталу.

Схожа ситуація спостерігалася і в західних областях України. Це добре видно з таких статистичних даних, які показують зменшення у 2 і більше разів на 2000 р. кількості дошкільних навчальних закладів (ДНЗ) та дітей у них. Так, якщо у Волинській області в 1990 р. налічувалось 495 ДНЗ, то у 2000 р. їх стало 305, хоча вже на 2011 р. їх число відновилося до 451. Відповідно, в ці роки в них налічувалось 43,1 тис. (1990 р.), 17,0 тис. (2000 р.) і 31,7 тис. осіб (на 2011 р.) [8, с. 432-433].

Найвищої якості людський капітал випускають вищі навчальні заклади III і IV рівнів акредитації. Звичайно, в цьому плані вагому роль відіграє самоосвіта. Західні області України мають давні традиції та значний потенціал для підготовки студентської молоді.

Аналіз статистичних даних засвідчує неоднозначні зміни в реалізації можливостей для збагачення людського капіталу. Зокрема, у Волинській області за роки незалежності кількість ВНЗ III–IV рівнів акредитації зросла з одного до чотирьох, однак I і II рівнів – зменшилась з 15 до 11. Зменшення кількості ВНЗ I і II рівнів акредитації в області,

очевидно, пов'язане із трансформацією окремих коледжів та технікумів у навчальні заклади вищих рівнів акредитації чи відкриттям на їх базі філій відомих університетів.

Схожа тенденція спостерігається і щодо чисельності студентів: зменшувалася їх кількість на нижчому рівні, в тому числі і в професійно-технічній освіті, і стрімко збільшувалася на III–IV рівнях акредитації (рис. 1).

Наведені на рис. 1 дані демонструють диференціацію підходів у реалізації інтересів молодих людей – випускників шкіл. За розглядуваний період число студентів у ВНЗ III–IV рівнів акредитації у Волинській області зросло майже втричі. Водночас діаметрально протилежним є інтерес молоді до робітничих професій, до здобуття освіти на рівні молодшого спеціаліста. Таке становище можна пояснити як економічними причинами, так і мотивами соціально-психологічного характеру.

У регіоні, як і по всій країні, зупинилася значна частина великих промислових підприємств. Зокрема, це Луцький картонно-рубероїдний, Луцький електро-апаратний заводи, Камінь-Каширський льонозавод та інші. На даний час в області працює 8 великих промислових підприємств і 111 середніх. Крім того, функціонує 34 середні в будівництві, 60 – в торгівлі і 73 – в сільському господарстві [9]. Всього зайнятих на підприємствах усіх видів і розмірів 113891 осіб. Це становить 23,73% від загального числа працездатного населення в області, якщо врахувати, що економічно активне населення становить 480 тис. осіб.

Внаслідок зменшення кількості підприємств і числа зайнятих на них знизився попит на ряд професій молодших спеціалістів та кваліфікованих робітників. Дрібні та середні приватні підприємства, що почали виникати в перше десятиліття незалежності, орієнтувались переважно не на виробництво товарів, а на надання послуг. Тому зростала потреба у фахівцях з менеджменту, маркетингу, права, екології тощо.

Загалом відкриття у ВНЗ нових спеціальностей розширило молодим людям можливості для самореалізації. Хоча комерціалізація освіти (майже половина студентів здобувають освіту за власні кошти) поставила випускників шкіл у нерівні стартові умови. Це стосується насамперед сільської молоді.

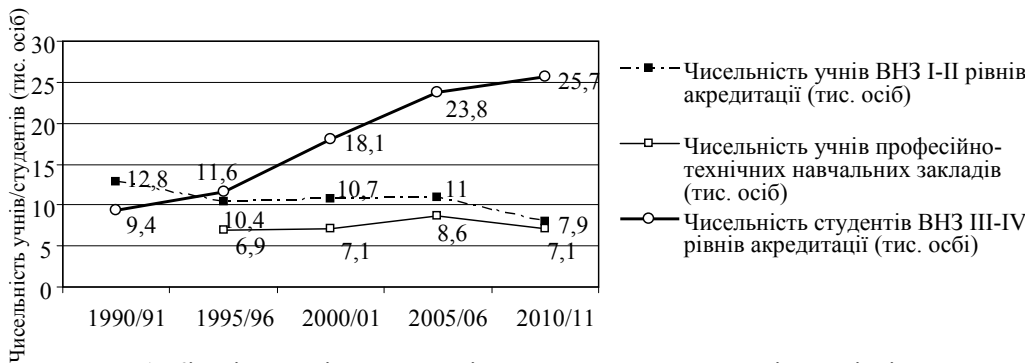

Рис. 1. Кількість учнів та студентів у навчальних закладах різних рівнів акредитації по Волинській області
(Побудовано автором на підставі даних [8, с. 444–448]).

Випускники загальноосвітніх шкіл із сільських населених пунктів перебувають у гірших умовах порівняно зі своїми міськими ровесниками з двох вагомих причин: якість знань та матеріальна забезпеченість родин. Як відомо, на селі найвищий рівень безробіття, а в області майже половина населення – сільське. Заробітна плата у сільському господарстві в країні становить близько 74% від середньої по економіці. За таких обставин не йдеться про те, що вона може бути джерелом формування людського капіталу в сім'ї. Заробітна плата та механізми соціального захисту селян не здатні виконувати навіть свою основну функцію – створювати умови для хоча б простого відтворення сільської сім'ї, для забезпечення їй гідного рівня життя. Аргументом для такого висновку служить факт зниження кількості населення області за роки незалежності на понад 40 тис. осіб.

Кількість ВНЗ та число в них студентів, як критерій освітнього потенціалу, ілюструють загальний стан людського капіталу та рівень його формування. Однак пріоритетний показник людського капіталу, його найвищий рівень якості – інтелектуальний капітал – демонструють наукові кадри, задіяні в економіці регіону та навчальному процесі. Наукові працівники, зокрема доктори і кандидати наук, є ядром, елітою, яка формує і збагачує людський капітал. Як видно з рис. 2, потенціал наукових кадрів в області є досить значним, і за 15 років число кандидатів наук зросло у 2,6 разу, кількість докторів наук – у 3,6 разу. Науковці здійснюють перспективні фундаментальні і прикладні дослідження, і саме вони, а не електронні засоби, є головними творцями і носіями нових ідей, технологій, інформації та знань. Доктори і кандидати наук не тільки розробляють нові наукові ідеї, вони передають свої знання студентам, надають експертні й консалтингові послуги виробництву. Разом з тим, вчені працюють над удосконаленням системи організації та управління фірмами й підприємствами, готують серед студентів майбутніх менеджерів.

Про ефективність використання наукових кадрів області свідчать матеріали статистичної звітності. Так, за 2011 р. загальний обсяг виконаних наукових та науково-технічних робіт у фактичних цінах становить 22768,8 тис. грн. З них фундаментальні дослідження – 1634 тис., прикладні дослідження – 4550,8 тис., науково-технічні розробки – 13088,7 тис., науково-технічні послуги – 3495,3 тис. гривень. Як правило, науково-технічні розробки служать основою для нових технологій. Однак усього 11,1% підприємств Волинської області впроваджували інновації, а

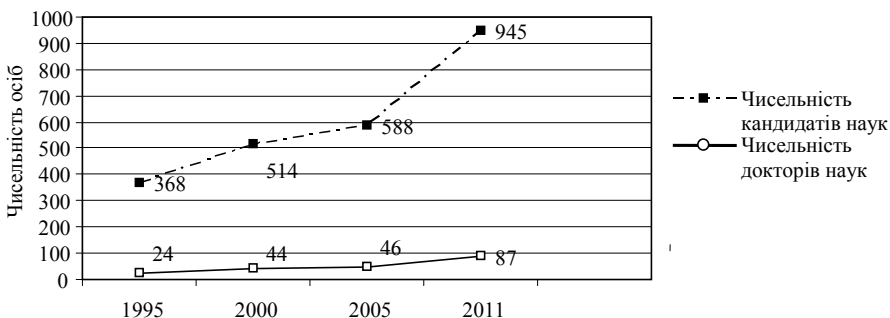

Рис. 2. Кількість докторів і кандидатів наук в економіці Волинської області (Побудовано автором на підставі даних [10]).

нові технологічні процеси – 9% [10]. Наведені цифри свідчать про низький зв'язок між проведенням науково-дослідних робіт та впровадженням нових технологій. Наукові кадри області нераціонально використовують свій потенціал, тому й відірвані від технологічного поступу. Крім того, органи державної влади, підприємці ігнорують цей потенціал та не здійснюють належних інвестицій.

На підставі проведеного аналізу можна стверджувати, що у Волинській області зосереджений вагомий людський капітал. Оскільки праця в сучасній економіці знань усе більше інтелектуалізується, людський капітал стає головним стратегічним ресурсом, є невичерпним і забезпечує стале економічне зростання, високу конкурентоспроможність та сприятливість до інноваційного розвитку. Аналіз основного його компоненту – освіти та охопленості нею молоді в навчальних закладах усіх рівнів вказує на те, що при кількості населення області у 1040,2 тис. осіб на 2012 рік освіту у ВНЗ I–IV рівнів акредитації здобувають 31,7 тис. і в професійно-технічних навчальних закладах – 6,3 тис. осіб.

Розрахунки показують, що відсоток осіб, які здобувають освіту у ВНЗ, у співвідношенні на 10 тис. населення є нижчим від загального по країні. Однак за наявного стану розвитку промислового потенціалу області, де домінують первинний та вторинний сектори економіки, рівень і стан наявного людського капіталу є цілком задовільним. Із вказаних причин серйозною проблемою є його реалізація, оскільки здобутий рівень освіти, знання та кваліфікація стають капіталом лише тоді, коли вони знаходять застосування в народному господарстві і приносять прибуток власнику. Державні інституції, місцеві органи влади мають подбати про витребуваність людського капіталу регіону, його ефективне використання. Разом з тим необхідно ліквідувати диспропорції у його розвитку в місті і на селі.

Аналіз показує, що на 2011 р. в області нараховувалось 87 докторів і 945 кандидатів наук. Однак науково-технічною діяльністю було зайнято лише 20 кандидатів наук і 179 працівників науково-дослідного сектора [10]. Напевне тому й такий низький рівень у фактичних цінах науково-технічних розробок і відповідних впроваджень інновацій.

З огляду на потужний науковий потенціал, функціонування Луцького національного технічного університету було б значно ефективнішим за умови його об'єднання з науково-дослідними лабораторіями, відповідними профільними підприємствами у навчально-науково-виробничий комплекс чи технополіс. Це б дозволило значно активізувати співпрацю науковців з виробництвом, звести до мінімуму процес «винахід-впровадження» і поживити інноваційну діяльність у регіоні.

Наявний людський капітал також можна використовувати для виробництва екопродукції, яке є трудомісткішим, але й значно прибутковішим. Це б дозволило раціонально використовувати незадіяні людські ресурси.

Список використаних джерел

1. Шумпетер Й. История экономического анализа («History of Economic Analysis», 1954) / Й. Шумпетер. В 3-х т. – СПб., 2001. – Т. 1-3. – 1664 с.

2. Беккер Г. Человеческое поведение: экономический подход / Г.С. Беккер: избр. труды по экономической теории / Г. Беккер ; пер. с англ. Р. Н. Канелюшников. – М. : Эльф-Пресс, 2003. – 624 с.
3. Богиня Д. П. Мотивація праці в ринковій економіці: проблеми теорії та практики // Д. П. Богиня, Л. І. Долгова, Г. Т. Куліков – К. : ІЕ НАНУ, 1997. – 215 с.
4. Грішнова О. А. Людський капітал: формування в системі освіти і професійної підготовки / О. А. Грішнова. – К. : Знання, КОО, 2001. – 196 с.
5. Кір'ян Т. Людський капітал в історії економічної думки / Т. Кір'ян // Економіка України. – 2008. – №9. – С. 64-74.
6. Бобух І. Диспропорції нагромадження людського капіталу: взаємний вплив і шлях мінімізації / І. Бобух // Економіст. – 2009. – №7. – С. 32-35.
7. Потьомкіна О. В. Аналіз і оцінка людського капіталу у Волинській області / О. В. Потьомкіна, В. Ю. Дорош // Галицький економічний вісник. – 2012. – №2(35). – С.70-78.
8. Статистичний щорічник України за 2011 рік / за ред. О.Г. Осауленка. – К. : ТОВ «Август Трейд», 2012. – 562 с.
9. Кількість підприємств за їх розмірами за видами економічної діяльності. – Режим доступу : [www. Lutsk.ukrstat.gov.ua](http://www.Lutsk.ukrstat.gov.ua).
10. Наукові кадри і науково-технічна діяльність у Волинській області. – Режим доступу : www. Lutsk.ukrstat.gov.ua.

Юкіш В. В. Состояние формирования человеческого капитала в Волынской области в системе образования в контексте общеукраинских тенденций.

Рассмотрены основные тенденции в развитии человеческого капитала в Украине и специфика его формирования в Волынской области. Осуществлен анализ образовательной составляющей в качественном становлении человеческого капитала области. Графическим способом продемонстрирована динамика изменений в формировании человеческого капитала. Предложены рекомендации по повышению эффективности его использования и ликвидации региональных диспропорций.

Ключевые слова: человеческий капитал, потенциал, образование, знания, тенденции, эффективность.

Yukish V. V. The Condition of Forming Human Capital in Volynsky Region in the Education System in the Context of All-Ukrainian Trends.

The main trends in the development of human capital in Ukraine and the specificity of its formation in the Volynsky region are considered. The educational component in the development of quality human capital of region is analyzed. Dynamic of changes in the formation of human capital are demonstrated by graphical method. The recommendations for improving the efficiency of its use and the elimination of the regional disproportions are proposed.

Keywords: human capital, potential, education, knowledges, trends, efficiency.

Надійшло 01.08.2013 р.